

Vámos Miklós: Szenvedélyes emberek

Vámos Miklós viszonylag fiatalon válhatott „fiatal íróvá”, azaz huszonkét éves korában jelent meg első kötete. Ezt a jelzős összetételt természetesen illő is, célszerű is időzjelbe tenni. Nemcsak azért, mert sértő (mennyi vita volt már erről), hanem mert megtévesztő is. A most harminchat éves szerző már tucatnál több kötetet tud maga mögött. Van a világirodalomnak nem egy klasszikusa, aki (pl. Flaubert, Theodor Fontane) feleakkora „terméssel” lett halhatatlan. Ezzel csupán azt szeretném jelezni, hogy sem az író életévei, sem az opuszok száma nem elég a minősítéshez.

Prózaíróról lévén szó, mégis dicsérnünk kell magát a szorgalmat. Akadnak olyan szerzők, akik azért tudnak érdekesen, izgalmasan írni, mert az életük is olyan. Akarva-akaratlanul belesodródnak a történelembe, s elég csupán rögzíteni élményeiket, leírni a „sztorikat”, az élettények dokumentumértéke is „eladja” a művet. (Nem véletlenül lett divatos és kelendő műfaj mostanában az önéletrajz, a dokumentum.) De mit tegyen az, aki 1950-ben született Budapesten egy értelmiségi-kispolgár családban, s „lemaradt” a nagy eseményekről? Lemaradt, mert „nem történt semmi”, s mert alkata is inkább tűnődésre, visszahúzódsra, a dolgok szemlélésére predesztinálja?

Nos, Vámos Miklós egyebet sem bizonyít immár tízenégy könyvével, mint azt, hogy a legsoványabb, legromantikamentesebb korok, élmények is átélhetők a prózába, ha van hozzá elég írói bátorság, lelemény, vagy ha úgy tetszik, ihlet. Vámos leleménye az, hogy a naivat játssza. Elmondja és újrmondja életét variálva a történeteket és a műfajokat a novellától a rádiójátékig, a regénytől a színdarabig. Közben mintegy kiruccanászként belekóstol a publicisztikába is (*Ki nem küldött tudósítónk jelenti*). Éppen ez utóbbi műfajban érhető tetten legjobban Vámos szemlélete, világlátása, egy-egyszermind ez hoz(hat) majd fordulatot is pályáján. Míró van szó? Az a legtermészetesebb, hogy egy fiatal ember csak a saját életét tudja „felmondani”. Ha szűk az élménykör, akkor kikerülhetetlen az önisméltás, ugyanazoknak a történeteknek a variálása.

Végigolvasva (folyamatában) ezeket a könyveket, ez bizony olykor monoton és nyomasztó. De tiszteletet is parancsol ez a konokság. Mert az a haszna mindenképpen megvan ennek a szorgalomnak, hogy a szerző gördülékennyé, feszessé, ütőképessé formálta közben eszköztárát, felkészült a birtokba vett valóság ábrázolására. Ez a valóság – Vámos tollán – még mindig nem az élet a maga totalitásával, színeivel, de már képes kilépni önmagából, sorsokban gondolkodni. Hősünk, aki belvárosi gyerek (út-törő), gimnazista, katona és egyetemista volt, majd ifjú értelmiségi, férj és apa, időközben a szó szoros és átvitt értelmében is Trabantba ül, s kószolgatni kezdi a magyar valóság keserűbb ízeit is. A hatás jótékony: már nemcsak önmagára figyel, a naiv lelkenedezést, a kissé szentimentális önsajnálatot kezdi átszínezni a fanyar ironia és önironia. Másképpen fogalmazva: rájön, hogy nem is mi vagyunk a legfontosabbak (még önmagunknak se), illetve sokkal érdekesebbek, izgalmasabbak a körülmények, a viszonyok, amelyekben élünk, amelyeket el kell viselnünk. Ez utóbbit hangsúlyosnak érzem, mert Vámos Miklós hősei többnyire passzívak, kicsiségük, determináltságuk tudatában eleve feladják a cselekvés reményét, esélyét. A világ olyan, amilyen, s az a legbölcsebb, ha ezt eleve tudomásul vesszük. Legfeljebb nyelvünket köszörülhetjük rajta, idegeinket rongálhatjuk. De azt meg minek?

Kivétel és fordulat is egyben a kötet címadó kisregénye: a *Szenvedélyes emberek*. Az előtte lévő tíz novella mintha egyfajta terepgyakorlat, előtanulmány lenne. Ezekben az író a saját élményanyagából építkezve apró-cseprő ügyes-bajos dolgait, kínjait adja elő a már megszokott monotóniával, manírral. Azért nem igazán jó novellák ezek, mert laposak, közhelyesek; nem érik el a már említett publicisztikák heveny szellemi izgalmát, frissességét. Csupán egy példát! Arról, hogy a Trabanthoz nem lehet alkatrészt kapni (esetünkben autógumit), lehetne izgalmas riportot, akár szociográfiát is írni,

Szó eshetne a hiánygazdálkodás természetéről, a csúszópénzekről s egyáltalán erről pult alatti világról. Ehhez azonban meg kellene alaposan ismerni a másik oldalt is (az eladóét), megszólaltatni a markáns figurákat. Maga a kálvária ugyanis, ahogyan a szerző végül hozzájut a négy gumihoz, megreked a magánügy szintjén. Legyintünk, legfeljebb saját hasonló bosszantó élményeinkkel vetjük össze. A világ egyrészt sokkal bonyolultabb, másrészt súlypontjai is máshol vannak. Mindenesetre az írótól másfajta információkat várunk.

Igen, a *Szenvedélyes emberek*ben már felcsillan az igazi epika lehetősége. Szerzőnk az esetektől, a szöszmötölő leírásoktól eljutott a típusig, az ábrázolásig. Végre felnőttként néz körül (és nem vissza) a világban. Mi történt azzal a négy értelmiségi családdal, amely fennakad az író meritőhálóján? Már van lakásuk, kocsijuk, telkük, s hirtelen rájuk szakad az üresség érzése. Valami hobbi kell, ha úgy tetszik, „szenvedély”, amely ha célt nem is, de áthidaló programot ad életüknek. Elkezdnek hát teniszezni, a tanyán barkácsolni, kertészkedni, építkezni, s egyszer csak azon kapják magukat, hogy a hobbi fontosabb, mint a kenyérkereső szakma, munka. Jön a kapuzás előtti pánik, a félelem, hogy jóvátehetetlenül lemaradtak – lemaradtunk valamiről. Mondjuk a szenvedélyes szerelemről. Vámosnak itt már van ereje ahhoz, hogy árnyalja a képet. Ezek az emberek egyszerre irigylésre méltóak – „jó dolgukban vesznek meg”, mondja a népi bölcsesség –, ugyanakkor szánandóak is. Nézőpont kérdése, de ez állandóan változik, mint maga az élet. Azokat a tapasztalatokat, amelyekről korábbi írásaiban (pl. a *Zenga zéne*kben, a *Hanyatt-homlok*ban) még panaszként jelentkeznék, itt már fanyar tényként fogadja el a szerző – s ez a fontosabb –, az olvasó is. Hajszoljuk magunkat a tárgyakért, az anyagi javakért, s amikor megszereztük, nem tudunk mit kezdeni velük. Hirtelen kiderül, hogy üres az élet, a lélek. A vallások, az idealista filozófiák azt tanítják, hogy az ember tekintetét föl kell emelni a transzcendensre, hogy ne botoljon el, célt és tartalmat kapjon. Századvégünk embere azonban már nem tud hinni semmiben. Még csak nem is ateista – mondja Vámos –, csupán üres. Kapkod rosszkedvűen valami soha nem ismert, nosztalgikus éden után, de csupán a levegőt markolja vagy a teniszüttőt, a volánt, ki mit, jobb híján, mert igazán örömet nem lel benne. Diagnózisnak sovány ez, de keserűen igaz. A következő fázis – az író útján – csak az empátia mélyülése, egyzersmind a tárgyiasabb, elmélyültebb ábrázolás lehet. Ezt várjuk tőle. (*Szépirodalmi*)

HORPÁCSI SÁNDOR

Krasznahorkai László: Sátántangó

Első kötetes íróról lévén szó, meglepő a művészi tudás biztonsága Krasznahorkai László regényében, mely egységes és „fajsúlyos” mű. Hiálkodó különködés nélkül modern és eredeti alkotás.

A regénykompozíció és cselekményvilág egymásnak pontos tükröi: a linearitás a bezáruló kör ívét rajzolja. Mert a *Sátántangó* a sorsszerűség ördögi körének regénye. Hősei mégsem valamiféle ismeretlen végzet foglyai. Saját gyengeségüknek és tudatlanságuknak az áldozatai. Hogy a „körülmények” ezért mennyiben vádolhatók, ez a történet logikái láncából kiderül.

A perifériára szorultak életének előzményeiről semmit sem tudunk. De nem is szükséges, mert létformájuk az időből kizuhant csodavárás és ennek következménye, a cél és akarat nélküli tengődés. Sorsuk jobbra fordulását kizárólag valamilyen külső megváltó erőről várják, mely irányt szab és értelmet ad életüknek. A tehetetlenségben eltompultak makacs reménye szükségszerűen megtalálja a „pusztából kivezető vezető”. Irímiás, a telepről már korábban rejtélyesen eltűnt, sőt holtnak hitt társuk, ő az a „vezetőre termett” személyiség, aki képességeivel az együgyűeket csodálatra szoktatta, s

akiben vakon bíznak, hiszen „közülük való”. A tulajdonképpeni történet azzal kezdődik, hogy a telep lakói megtudják: Irimiás él, „feltámadt” (korántsem misztikus körülmények között, egyszerűen előkerült), és feléjük – nyilván hozzájuk! – tart.

Már az eddigiekből is sejteni lehet, hogy a *Sátántangó* példázat, s mint ilyen, a megváltás mítosznak groteszk-ironikus újraértelmezése. A cselekmény irreális síkját játékosan hangsúlyozzák a hősök hallucinációi: a történet egészét keretmotívumként közrefogó harangzúgás és az öngyilkos kislány alakjának vizionált megjelenése. Csakhogy ezek az „égi jelek” nagyon is valóságos okokra vezethetők vissza. Az előbbi még csak nem is érzéki csalódás, mivel az a különös harangszó, ami Futakit álmából riasztja, és éppúgy sorsváltozást sóvárgó reménnyel tölti el, mint majd a regény zárófejezetében az orvost, végül is szánamegsejtésnek bizonyul. Az elhagyott kápolna harangját egy szökött elmebeteg kongatja. A reményeiben megcsúfolt orvos keserű kiábrándultsága jelképesen a telep összes lakójára is vonatkozik: „Megbocsáthatatlan hiba. Összekevertem az Ég Zengő Harangszavát a Lélekharanggal.” Irimiás és két társa „látomásában” pedig minden bizonnyal a félelem és bűntudat tárgyai. Hiszen a szerencsétlen gyermek halálában közvetve mindnyájan bűnösnek tarthatják magukat, e ezt épp Irimiás fogalmazza meg, akinek látszólag semmi köze nem lehet a tragédiához. Valójában talán a legtöbb. Csak sokkal mélyebben és távolabbról. Ennek belátása a példázat ethosz-lényegéhez tartozik, ezért érdemes „rekonstruálni” és úgy végiggondolni azokat az összefüggéseket, melyek a regény cselekményét – rejtettségük és mozaikszerűségük ellenére – a törvényszerűség rangjára emelik.

Amikor Irimiás ékesszólóan részletezi, hogy a szörnyű tragédiát „egy kis figyelemmel, egy csöpp óvatos előrelátással, egy kevés szeretetteljes gondoskodással és körültekintéssel” meg tudták volna akadályozni, „vádbeszédét” körmönfont retorikával kitérít és aktualizálja. A bűntudat felébresztése után megszeppent hallgatóit „bűnös gyöngeségükért” kárhoztatja. A semmittevésben eltunyultak Estike haláláért ugyan nem érzik magukat felelősnek, azt viszont felfogják, amit „vezérük” és „megváltójuk” életformájuk csődjéről mond. Hogy a tragikus eseményben az ő elfásultságuknak is szerepe lehet, fel sem merül bennük, de furcsa módon erre Irimiás sem céloz. Korántsem véletlenül. A szívhez szóló szavak nála a „lélektani előkészítés” pusztá eszközei. Ez az „önzetlen szellem” ugyanis a regény utolsó lapjain már egyértelműen lelepleződik mint ravasz szélhámos és a hatalom cinikus kiszolgálója. Hiszen egykori társait úgy lendíti ki vegetációjukból, hogy még lejjebb taszítja őket: visszaélve kiszolgáltatottságukkal, „munkát” szerez nekik, de így tudtukon kívül hivatásos besúgók lesznek.

A történet tragikomikus ironiája abban van, hogy a naiv „új életet kezdők” még ekkor sem sejtik „jövendőjük” aljasságát. Az olvasó előtt azonban fokozatosan összeáll a mozaikkép: Irimiás maga is csak egy determinált pontja annak a hatalmi gépezetnek, melynek kapóra jön, hogy vannak Irimiás-féle tehetséges csavargók, akiket zsarolni tud, s nyomorult balekok, akiket viszont emezek tetszés szerint manipulálhatnak. Irimiás ha akarná sem menthetné ki szánandó sorsukból a benne bízókat. Azzal viszont, hogy cinikosságot vállal, közvetlen bűnrészessé válik. Mert – s ezzel visszatérünk a „logikai sor” kiindulópontjához – bár az elhagyott telepen élők képtelenek maguktól megszabadulni vegetatív életformájuktól, ember voltak maradék erejével megpróbálnak mégis kitörni a körülmények bénító fogságából. Nekilendülésüket – Irimiás személyében – ugyanaz a társadalmi környezet töri meg, mely eddig őket tudatlanságban és így törvényszerűen a periférián tartotta.

A regény az egyén és közösség, a hatalom és a személyes „életter” viszonyát elemzi. Lélektani kidolgozottságának és a nyelvi ábrázolás atmoszférateremtő erejének köszönhető, hogy a „mítosz”-példázat eszméisége nem marad sohasem elvont gondolat, s általános érvényét az érzéki valóság élményközegén keresztül őrzi meg. A regény alakjai élő típusok, ezért a cselekmény a maga reális síkján is hitelesíthető. A kis közösség „csoporthépei” éppoly sikerültek, mint az egyéni „portrék”. Igazi művészi leleménnyel vall, hogy a regény utolsó előtti fejezetében a telepről elvándoroltak még egyszer be-

mutatásra kerülnek, immár egészen más nézőpontból: Irimiás rendőrségi beszámolójában találóan, de kíméletlen kegyetlenséggel jellemzi a becsapottakat. Az elbeszélő tárgyilagosabb és bölcsőbb. Az egyszerre csúfondáros és megértő humorral körbefogott figurák primitív szintjén is látja és láttatja az életszeretet elemi megnyilvánulásait. Feltehetőleg azért, mert az ironikus nézőpont távolságtartása nem csupán a kíváncsi megfigyelőé. Olyan írói alapállásból fakad, amiben tetten érhető a humánus mindig időszzerű odafordulása.

Az így értelmezett ironia a regény szervező eleme is. A lineáris cselekményvezetésben ez annyit jelent, hogy a körforma „felezővonala” szimmetriatengely, aminek két oldalán az előre-, ill. visszazámlált fejezetek egymásnak ironikus megfelelői. Egyetlen, de talán a legszellemesebb példát kiemelve: az I. és II. rész VI. fejezete az események csúcspontját egymást követve és együtt alkotják, de úgy, hogy közben a két szituáció kölcsönösen aláaknázza a másikat. Az I. rész zárófejezetében a „csodavárás” feszültsége a végsőig fokozódik: a telep lakói a kocsmában gyülekeznek, mert tudják, Irimiás bármelyik percben betoppánhat. A sorsdöntő eseményre várva is hűek maradnak azonban önmagukhoz: lerészegedve és buja próbálkozásokkal „ünneplik” a megváltó fordulatot. E sajátos bacchanáliát (innen a cím) látszólag élesen ellenpontozza a következő rész kezdőfejezete. Irimiás fennkölt beszéde a katarzisz erejével hatna, ha nem tudnánk, az egész csupán veszélyes szofisztika. Ahogy a „megváltó” szavainak fényében a helybeliek mocsár léte még élesebben kirajzolódik, ugyanúgy lelepleződik e „feddhetetlen” morális fölény hazugsága a jobbra sóvárgók őszinteségével szemben.

Hasonló pontossággal árnyal az ironia dialektikája a regénystruktúra függőleges keresztmetszetében is. A történet reális és „valóságfeletti” síkja egymást áthatva gazdagítja a mű jelentését. A két sík törésmentes egymásra játszásában a groteszk elemeknek fontos szerep jut. A karikírozó nagyítás a valóság részeit a fantasztikum irányába mozdítja el, de sohasem annyira, hogy megszüntetné a valóságot. Így betöltheti összekötő, kettős szerepét: a torzítva „megemelt” valóság jelentésbővüléssel súlyosodik, ugyanakkor a megőrzött valóságmozzanatok az irreálisnak is hitelt kölcsönöznek. A regényvilág atmoszférájának ilyen groteszkbe hajló összetevője például a szünni nem akaró esőzés. Nem hihető, hiszen a történet összfeljátszódik, mégis állandó hangsúlyozásával óhatatlanul jelképes értelmet is sugall: a számkivetettség tudatát fokozza.

A *Sátántangó* a regényformát belülről, a cselekménylogikától vezérelve újítja meg. Ez biztosítja eredetiségét és varázsát. A radikális formabontásnak itt *funkciója* van, éppen ezért nem érezzük sohasem „kimódoltságot”: a mű világképének egyidejűleg szerves része és megteremtője. Látható, hogy a szerző a XX. századi regény – immár klasszikusnak számító – eredményeire értő tehetséggel figyelt. Egyes motívumoknál még a nagy ihletőket is sejteni véljük. (A harangzúgás keretmotívumának az ötlete talán Thomas Mann *Kiválasztottjából* származik, a regény különös-groteszk atmoszférája pedig több szempontból is Márquez *Száz év magányát* idézi.) Ezek a feltételezett reminiscenciák azonban semmit sem vonnak le a mű értékéből, mert nem kérdőjelezik meg annak öntörvényűségét.

SEZENDI ZOLTÁN

Ézsiás Erzsébet: Mai magyar dráma

1977-ben Mész Lászlóné *Mai magyar drámák* című műelemző könyvében Illyés Gyula, Hubay Miklós, Sütő András és Örkény István két-két színdarabját vizsgálta. 1982-ben *Hiánydramaturgia* címen jelent meg kötet, melyben a „fiatal magyar dráma-irodalmat” bemutató átfogó tanulmányok mellett önálló portrék olvashatók Bereményi Géza, Czákó Gábor, Nádas Péter, Schwajda György, Spiró György és Vámos Miklós drámaírói működéséről. 1983-ban Tarján Tamás adta ki *Kortársi dráma* című munká-